

Slavko Kremenšek

IZVIRI IN POBUDE

Etnologija - antropologija 3

Teoretična podlaga slovenske etnologije, izoblikovana po spojitvi etnografije in etnologije v eno vedo, je izredno široka. Zato ni bilo nikakršne nuje, ki bi narekovala uvoz slabo opredeljene kulturne antropologije med humanistične discipline, uveljavljene na Slovenskem. Vprašanja, ki bi jih mogli prišteti takšni ali drugačni kulturni antropologiji, smo na Slovenskem v preteklosti brez težav uokvirjali v etnologijo. Razloge in pobude za uveljavljanje kulturne antropologije kaže zato iskati zunaj domačih potreb. Sicer pa se bosta upravičenost ali odvečnost tega dejanja pokazali sami. Vsekakor pa kaže takoj preprečiti in zmanjšati škodo, ki jo je zanimanje za domačo problematiko, za način življenja in ljudsko kulturo Slovencev doma in na tujem, v procesu omenjenega uveljavljanja že utrpelo.

Z našega vidika, v enciklopedičnem slogu in za splošno rabo je bila pred nekaj leti etnologija opredeljena kot "veda, ki preučuje ljudsko kulturo in način življenja etničnih skupin na vseh stopnjah njihovega razvoja ter na ravni vsakdanosti še posebej". Rečeno je bilo, da je etnologija, ki je bila prej imenovana tudi etnografija ali narodopisje, v svojem razvoju spreminjala poudarek svojega zanimanja, pri čemer je šlo in gre za preučevanje ljudsko-kulturnih sestavin in načina življenja.¹⁾ Ob opredelitvah ljudske kulture in načina življenja na drugih mestih in naštetju tematskih sklopov s področja gnotne, družbene in duhovne kulture je sledil sklep: "Posamezne kulturne sestavine in njihovi sklopi omogočajo razkrivanje načina življenja pripadnikov etničnih skupin v posamičnih obdobjih. Gre predvsem za raziskovanje značilnih vsakokratnih kulturnih oblik in vsebine vsakdanjega in prazničnega življenja družbenih slojev in skupin, ki dajejo posamezni etnični enoti bolj ali manj specifičen značaj."²⁾ Navedeni opredelitvi ustrezno je bil predstavljen zgodovinski razvoj etnološke misli in etnološke vede na Slovenskem. Upošteevane so bile obravnave domačih in tujih piscev o Slovencih in Slovencev oziroma s slovenskim ozemljem tako ali drugače povezanih avtorjev o tujih etničnih skupinah.

Podobno nakazani opredelitvi je bila etnološka veda predstavljena v učbeniku *Obča etnologija*.³⁾ Žal je iz praktičističnih razlogov v učbeniku izostala podoba razvoja etnoloških ved, ki so preučevale Evropce, tako tudi naše etnologije z njenim zanimanjem za domačo problematiko, za Slovence. V učbeniku je iz tega sklopa upoštevan le Johann Gottfried Herder, je pa posebej govor o "današnjih teoretičnih vodilih" tudi za to področje. V razmeroma obsežnem poglavju o razvoju etnološkega preučevanja zunaj Evrope in metodoloških usmeritvah, ki so bile povezane s tem delom etnološkega raziskovalnega prizadevanja.

Učbenik *Obča etnologija* je študentom etnologije na voljo že dobri dve desetletji. Bil je tudi med temeljnimi študijskimi pripomočki vse do ukinitve predmeta *Obča etnologija* ob uveljavljanju kulturne antropologije v študijski načrt in predmetnik Oddelka za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Pomenska zveza obča etnologija je tako danes pričujoča le še v nazivih univerzitetnega učitelja in asistentke, izvoljenih za ta predmet, in bržčas tudi v poimenovanju ustrezne katedre. Vendar lahko predpostavljamo, da je bila nakazana širina pojmovanja etnologije na Slovenskem vsaj na univerzitetni ravni uveljavljena že pred izidom omenjenega učbenika, tudi tedaj, ko je še šlo za Oddelek za etnologijo z etnografijo, in je v veljavi še danes. Zato je nerazumljivo, kako sta mogla univerzitetna učitelja Zmago Šmitek in Božidar Jezernik v razpravi *Antropološka tradicija na Slovenskem*⁵⁾ povsem spregledati omenjena stališča. Ob dosedanjih kritičnih pripombah na račun omenjenega izvajanja sta morala - v skladu z njuno razpravljalno metodo pač molče - priznati, da sta se s trditvijo, kako "v vseh obstoječih pregledih zgodovine slovenske etnologije... zaman iščemo imena piscev, ki obravnavajo neslovenska ljudstva in kulture,"⁶⁾ ušela. Zavrnila sta le nasvet,⁷⁾ da si kaže Kotnikov pregled slovenskega narodopisja v *Narodopisju Slovencev* še enkrat ogledati, kajti "v *Narodopisju Slovencev* ne gre za takšen koncept etnologije, kot bi ga rad prikazal Kremenšek, ampak prej velja nasprotno".⁸⁾

Koncept etnologije, ki ga že dalj časa branim, sem prikazal v omenjenih dveh delih, v učbeniku *Obča etnologija* in geslu *Etnologija v Enciklopediji Slovenije*, po delih pa seveda tudi drugje. V pripombi, povezani s Francetom Kotnikom, nisem prikazal ne takšnega in ne drugačnega koncepta etnologije, pač pa sem le opozoril na nenatančno izvajanje omenjenih dveh piscev, ki šele v odgovoru govorita "o neslovenskih, zlasti neevropskih kulturah".⁹⁾ Pri obravnavi "antropološke tradicije" sta namreč govorila le o "neslovenskih ljudstvih in kulturah" brez izpostave neevropske problematike. Zato je bilo potrebno opozorilo, da je Kotnik v pregledu slovenskega narodopisja upošteval tudi pisanje "o etnoloških (narodopisnih) vprašanih Evropejcev, Slovanov, Jugoslovanov...", kar je z metodološkega vidika vsekakor pomembno. To zato, ker so se določeni pisci, ki jih je Kotnik obravnaval, trudili, da bi etnološko (narodopisno) gradivo o Slovencih primerjalno umestili v tiste širše kulturne celote, v katere naj bi po njihovih nazarjih Slovenci v prvi vrsti sodili. Neevropske kulture pri tem seveda niso mogle imeti posebne vloge.

Vprašanje Kotnikovega pregleda razvoja slovenskega narodopisja v *Narodopisju Slovencev*¹⁰⁾ pogrevam na tem

1) Slavko Kremenšek, *Etnologija*. V: *Enciklopedija Slovenije* 3, Ljubljana 1989, str. 63.

2) N. d., str. 64.

3) Slavko Kremenšek, *Obča etnologija*. Ljubljana 1973. (2., nespremenjena izdaja 1978).

4) N. d., str. 19-109.

5) Zmago Šmitek - Božidar Jezernik, *Antropološka tradicija na Slovenskem*. V: *Etnolog* 2/2(LIII)/1992, str. 259-266.

6) N. d., str. 259.

7) Prim.: Slavko Kremenšek, *Napake in nedognana stališča*. V: *Etnolog* 3(LIV)/1993, str. 268-269.

8) Zmago Šmitek - Božidar Jezernik, "Življenje je kaos". *Etnolog* 3(LIV)/1993 str. 274.

9) Prav tam.

10) France Kotnik, *Pregled slovenskega narodopisja*. V: *Narodopisje Slovencev* 1, Ljubljana 1944, str. 21-52.

mestu zato, da bi se s povednim, ilustrativnim primerom povrnil k problematiki, o kateri je bil govor v prejšnji številki Glasnika.¹¹⁾ Gre za razmerje med etnologijo in etnografijo, ki sta na Slovenskem do druge polovice petdesetih let veljali za dve ločeni disciplini, kar se kaže še danes v poimenovanju osrednjih strokovnih ustanov, Inštituta za slovensko narodopisje, Slovenskega etnografskega muzeja - pri obeh gre za etnografijo oziroma narodopisje - in Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, kjer je naziv etnologija posledica spojitve etnologije in etnografije v eno disciplino. O pobudah in razlogih za to stapljanje smo več govorili na omenjenem mestu.

Iz naslova Kotnikove razprave ("Pregled slovenskega narodopisja") in naslova knjige, v kateri je razprava izšla ("Narodopisje Slovencev"), je jasno razvidno, da je pri njej šlo za etnografski in ne etnološki deli. Pač v slogu tedanje razdeljenosti etnologije in etnografije (narodopisja). Predpostavljamo, da bo bodoča retrospektivna bibliografija slovenske etnologije (v smislu omenjene fuzije) v daleč največji meri vsebovala spise, ki bi jim pred spojitvijo etnologije in etnografije nedvoumno pripisali etnografski, se pravi narodopisni značaj. Med njimi bodo seveda tudi dela, ki ne bodo obravnavala Slovencev, ampak kako drugo etnično skupino, kajpak tudi neevropsko. Med vprašanji, ki si jih homo na podlagi te potencialne retrospektivne bibliografije zastavljali, bodo taka, ki bodo želela odgovor, zakaj smo se na Slovenskem toliko zanimali za druge etnične skupine, kot smo se ali se nismo, zakaj smo se bolj ogrevali za Slovane kot za Germane in podobno. Eno temeljnih, čeprav ne najbolj globokoumnih vprašanj bo prav gotovo, zakaj smo se bolj zanimali za sebe kot za druge.

Kot je poznano, retrospektivne etnološke bibliografije Slovenci še nimamo. Kljub temu smo že odpirali nekatera vprašanja v omenjenem smislu, na primer o družbenozgodovinski podlagi razvoja slovenske etnološke misli.¹²⁾ Pobude, ki so vidne pri posameznih piscih, so raznolične. Takó je bil v zvezi z Valvasorjem govor o izpopolnjevanju podobe o rodni deželi, katere slavo je hotel s svojim delom čim bolj povzdigniti. Valvasorjevo rodoljubno slavljenje naj bi temeljilo predvsem na ljubezni do domovine. Bistveno bolj konkretne družbenopolitične naloge so spodbujale dejavnost razsvetljencev. Etnološka misel je bila nadalje najtesneje povezana z narodno prerodnim gibanjem. V tej zvezi je bilo zastavljeno retorično vprašanje: Kaj je bilo v času prebujene narodne zavesti lahko bolj zanimivo kot čisti in pristni dokazi in izrazi narodne samobitnosti, za kar je na primer veljala ljudska pesem? Komur je bila narodna ideja blizu, je spoštoval tako imenovano narodno blago in se je po možnosti soudeleževal zbiranja in zapisovanja njegovih sestavin. Narodnoobrambna in narodnoprosvetna prizadevanja so bila stožer narodopisne dejavnosti. Proti koncu prejšnjega stoletja je sicer poprejšnja romantična navdušenost za tako imenovane narodne svetinje plahnela, toda tudi po "realistu" Matiji Murku sta narodna navdušenost in resnobna znanost združljivi. Murko pravi, da lahko "tudi narodopis v novem naravoznanskem in kulturnozgodovinskem smislu... dovolj služi narodnemu ponosu in narodni odgoji v korist lepše bodočnosti, tembolj ker se ne navdušuje slepo za vse, kar se nam zdi narodno, ampak nas uči resnice, ki je vendar povsod ne samo smoter znanosti, ampak tudi najboljši temelj vsakemu početju". In nasvetuje: "Zbirajmo in hranimo torej svoje starine, samobitne in pris-

vojene, kolikor moremo, ker človeka, ki ni barbar, bo vedno zanimalo, kako so živeli njegovi predniki."¹³⁾

Narodnopolitične pobude etnološkega strokovnega dela niso zanemarljive tudi v našem stoletju. To pač takrat, ko gre za domača vprašanja, v našem primeru slovenstva. Tudi zanimanje za tuje kulture je lahko povezano z omenjenimi motivi, vendar v osnovi le posredno. Prav spričo pomanjkanja narodnopolitičnega netiva in iz praktičnih razlogov je etnološko slovstvo, ki je domačega izvira in se nanaša na tuje etnične skupine, v kvantitativnem smislu težko primerljivo z deli, ki se lotevajo slovenske tematike (včasih tudi s primerjalnimi ambicijami). Pri zanimanju za Neslovence je tako treba računati z drugačnimi pobudami, bržkone v nekoliko večji meri s čisto strokovnimi razlogi kot pri obravnavah domače tematike.

Doslej smo v več primerih, koncepcijam posameznih knjižnih del ustrezno, predstavili razvoj etnološkega zanimanja za slovensko ljudsko kulturo in za način življenja Slovencev. Kot je bilo povedano, smo se posebej lotili tudi razkrivanja pobud za ta interes. Dovolj natančno nam je bilo predstavljeno tudi zanimanje za neevropska ljudstva in njihove kulture, v kolikor in kakor se je do druge svetovne vojne pojavljalo na Slovenskem.¹⁴⁾ Isti avtor, Zmago Šmitek, je pisal o slovenskih pogledih iz 18. in 19. stoletja na kulturni razvoj človeštva.¹⁵⁾ Čeprav pobude za tovrstno zanimanje in dejavnost niso bile obravnavane posebej, je mogoče vendarle ugotoviti, da gre pri tej problematiki v poglavitnem za poseben problemski sklop, ki je pogostoma pritegoval druge ljudi kot etnološka podoba Slovencev. Da je med zanimanjem za domačo ljudsko kulturo in zanimanjem za tuja ljudstva, posebej za neevropske etnične skupine, obstajala razlika, kaže po svoje občasno različen odnos javnosti do ene ali druge usmeritve. Večja usmerjenost v seznanjanje s tujimi kulturami je pogajala celo nasprotovanja z narodnopolitično vsebino.¹⁶⁾

Zanimanje za domačo ljudsko kulturo na eni strani in za tuje etnične skupine, posebej za neevropska, v kulturnem razvoju zaostala, "naravna", "primitivna" ljudstva na drugi strani, sta bili v preteklosti, kot vemo, navadno različno poimenovani. V prvem primeru je šlo za etnografijo (narodopisje) in v drugem za etnologijo. "Etnografija in etnologija, narodopisje in narodoslovje, se v predstavi preprostega človeka, pa tudi izobraženega bralca, da, celo strokovnjaka, pogosto mešata in njuna medsebojna razmejitev za marsikoga ni popolnoma določna", ugotavlja leta 1944 v Narodopisju Slovencev Rajko Ložar.¹⁷⁾ Spričo svoje metodološke usmeritve se je Ložar zavzemal za najtesnejše stike med obema vedama. Odpiral je vprašanje samostojnosti etnografije nasproti etnologiji in govoril o opisovanju in popisovanju v zvezi s prvo in o razlagi, analizi in sintezi v zvezi z drugo. "Toda tu je treba deloma upoštevati tradicijo ter tradicijsko rabo izraza etnografija in v tem smislu vedo primerno omejiti in opredeliti od etnologije", nadaljuje Ložar svoje izvajanje. "Tu namreč ne gre, da bi kratko in malo zavrgli vedo, ki je opravila že toliko koristnega dela in ki je v okviru svojih metodičnih in teoretičnih sredstev popolnoma samostojna. Narodopisje je veda, ki popisuje, analizira in gradi sintezo o ljudski kulturi določenega terito-

13) Dr. M. Murko, *Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi l. 1895*. V: *LMS* 1869, str. 80-81, 135.

14) Zmago Šmitek, *Klic daljnih svetov*. Ljubljana 1986.

15) Zmago Šmitek, *Slovenski pogledi iz 18. in 19. stoletja na kulturni razvoj človeštva*. V: *Traditiones* 15/1986, str. 5-18.

16) Prim.: Z. Šmitek, *Klic daljnih svetov*, str. 222-226.

17) Rajko Ložar, *Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen*. V: *Narodopisje Slovencev* 1, Ljubljana 1944, str. 7.

11) Slavko Kremenšek, *Nazaj k narodopisju?* V: *Glasnik SED* 34/1994, št. 1-2, str. 2-9.

12) Prim. Slavko Kremenšek, *Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli*. V: *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, str. 9-65.

rija zgolj z njej lastnimi, metodičnimi in teoretičnimi sredstvi". Etnografija raziskuje lastno okolje, toda etnografija je, po Ložarju, tudi "sleherno obravnavanje primitivnih divjih ljudstev, ki se vrši v mejah pristojnih metodičnih in teoretičnih načel". Tudi pri etnografiji gre za sintezo. Toda "sinteza narodopisja je sinteza posameznih dejstev, odnosov, ne pa sinteza, ki bi dajala vsem tem oblikam že končni smisel in nam prikazovala bistvo in osnovne zakone človeške kulture, njih razvoj po zemeljski površini ter njihovo zamotano usodo. Vse te naloge so pridržane etnološki sintezi...". Tako naj bi etnologija dajala "smisel in zaključek vsemu etnografskemu delu", etnografska metoda naj bi bila možna "še le na podlagi etnološke metode in problematike", etnologija naj bi tako imela nadrejeni značaj v odnosu do etnografije.¹⁸⁾ Govor pa je bil tudi o "narodoslovnih ciljnih narodopisja".¹⁹⁾

Nobenega dvoma ni, da so Ložarjevi pogledi na predmet narodopisja botrovali nakazanemu poudarjanju pomena etnologije za etnografijo. Sicer pa je odprtost etnografije za pobude etnologov mimogrede nakazoval tudi že Matija Murko.²⁰⁾ Problematiki bivše etnologije smo dajali ustrezno mesto v etnoloških okvirih tudi potem, ko je bila izvedena združitev etnologije in etnografije. O tem pričajo po svoje tudi pogledi in terminologija Zmaga Šmitka, ki je v omenjenih delih, objavljenih leta 1986, vseskozi govoril o etnolo-

giji. Tudi za poglede na kulturni razvoj človeštva oziroma teoretične sklepe o razvoju kultur je brez nadaljnega našel mesto v etnoloških okvirih, o kakršnih je bil tedaj v naši etnološki teoriji govor. O kaki kulturni antropologiji pred leti pri Šmitku ni bilo besede. Spričo širine našega pojmovanja predmeta etnologije za to tudi ni bilo pravih razlogov. Izvire in pobude za uveljavljanje antropologije, o kakršni govorita Zmago Šmitka in Božidar Jezernik v prispevku Antropološka tradicija na Slovenskem, je torej treba iskati drugje. Ozkost dosedanje slovenske etnologije je lahko le prazen izgovor. O kulturni antropologiji na Slovenskem lahko govorimo pač kot o importu. Če je bil in v kolikšni meri je bil uvoz kulturne antropologije kot posebne vede upravičen, se bo še pokazalo. Za sedaj pa moremo in moramo ugotoviti:

1. Uveljavljanje kulturne antropologije na Slovenskem je povzročilo več nepotrebnih in nevšečnih zapletov. Z nekaterimi bolj ali manj nasilnimi postopki je bilo oškodovano raziskovalno področje, ki je sodilo v okvire bivše etnografije. Gre za preučevanje domače problematike, načina življenja in ljudske kulture slovenskega etničnega ozemlja in Slovencev po svetu, kar bi moralo imeti na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF brezpogojno prvenstvo tudi v bodoče. Razlogi so jasni.

2. Ob uvajanju kulturne antropologije so bile uporabljene nekatere metode, ki naj bi ne imele zveze ne s kulturo in kajpak tudi ne z znanostjo. Zato se jim je treba brezpogojno upreti. Izkušnje iz preteklosti, ki jih med etnologi ni tako malo, bodo pri tem kajpak dobrodošle.

Prihodnjič: Misteriozna etnografija; ali res?

18) N. d., str. 17.

19) N. d., str. 19-20.

20) M. Murko, *Narodopisna razstava...*, str. 75-77.

SUMMARY

Origins and Initiatives

Slavko Kremenšek

Theoretical basis of Slovene ethnology, formed after the fusion of ethnography and ethnology into a single discipline, is extremely broad. There was therefore no pressing need to import an insufficiently defined cultural anthropology amidst humanistic disciplines established in Slovenia. Different questions in Slovenia, which could be

attributed to one or another kind of anthropology, had been in the past without any difficulty incorporated into ethnology. It is therefore necessary to look for reasons and initiatives for the establishment of cultural anthropology beyond domestic needs. Whether this action was justifiable or not will become apparent in the future, but it is by all means urgent to prevent or to diminish the damage which has been done in the process of the above-mentioned changes, and which concerns an interest in domestic themes, in the way of life and in folk culture of Slovenes at home and abroad.

PRIHODNJA ŠTEVILKA:

ETNOLOGIJA V OSNOVNI ŠOLI

POČAKAJTE NO,

tudi jaz hočem
biti na fotografiji!
Otroci z učiteljem
in učiteljico
v Peteševcih,
leta 1920.

Iz dokumentacije OEIKA.